

BURAK ONARAN • **Mutfaktarih**

BURAK ONARAN Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisans (1997), Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans (2002), EHESS-Paris'te (École des hautes études en science sociales) doktora (2009) eğitimini tamamladı. XIX. yüzyıl Osmanlı siyasal ve toplumsal tarihinin yanı sıra, tarihyazımı, yemek ve mutfak kültürünün politik veçheleriyle ilgili çeşitli dergi ve derleme kitaplarda yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Doktora tezine dayanan kitabı *Dévrôner le Sultan: Deux conjurations à l'époque des réformes ottomanes: Kuleli (1859) et Meslek (1867)*, Peeters Yayınevi tarafından 2013'te yayımlandı. Tanzimat döneminin padişahı hedef alan ilk iki gizli teşkilatına odaklanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın yapısının, politik alanının ve tebaa-devlet ilişkisinin dönüşümünü tartışan bu çalışmanın Türkçe tercümesi İletişim Yayınları tarafından yakında yayımlanacaktır. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İletişim Yayınları 2243 • Tarih Dizisi 103

ISBN-13: 978-975-05-1859-1

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Kruşçev ve Nixon, Amerikan Ulusal Fuarı'ndaki mutfak standı önünde tartışırken (Moskova 1959, © Associated Press).

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ekrem Solgun

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BURAK ONARAN

Mutfaktarih

Yemeğin Politik Serüvenleri

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	7
“TAAM ETMEK İSTERİM – NENİZ VAR?”: SEYYAHLAR, TURİSTLER VE MÜTEVAZİ İSTANBUL SOFRALARI (XIX. YÜZYIL).....	13
“BEŞ PARMAĞINI BİLE YAHNİ İÇİNE SOKANLAR”.....	31
1978’DE KRİZ EKONOMİSİ VE MUTFAK HABERLERİ: ŞİŞKO SELİM’İN BÜYÜK DERDİ <i>VERSUS</i> GAMSIZ YEMEK TARİFLERİ.....	41
İŞKEMBEPERVERDEN GURMEYE: YEMEK KÜLTÜRÜ YAZARLIĞI NASIL GELİŞTİ?.....	51
MİLLİ MUTFAK NASIL KURGULANIR?.....	71
MUTFAKTA ERKEKLİK NASIL MUHAFAZA EDİLİR?.....	85
KARA SAFRA VE MELANKOLİ – KALORİ VE İSTATİSTİK: YEMEK, SAĞLIK VE... DEVLET.....	95
“PORK IS A GOOD FOOD. ONE OF THE BEST”: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DOMUZ MESELESİ (1923-1950).....	107

EHL-İ KEYF NASIL “BAĞIMLI” OLDU?: AFYONUN TARİHİ HAKKINDA NOTLAR...	133
“KAN VE TOPRAK”: NAZİ PARTİSİ’NİN ORGANİK TARIM VE EKOLOJİ MERAKI	153
MUTFAK CEPHESİ: İKİ DÜNYA SAVAŞINDA PROPAGANDA VE YEMEK KÜLTÜRÜ	165
MUTFAK VE DİPLOMASİ I: GASTRODİPLOMASİ	203
MUTFAK VE DİPLOMASİ II: YEMEKTE VE MUTFAKTA SOĞUK SAVAŞ	215
MUTFAK VE DİPLOMASİ III: GEÇ OSMANLI KAMU VE SOFRA DİPLOMASİSİNDE YEMEK	231

GİRİŞ

Claude Lévi-Strauss, haşlama, ızgara ve tütüleme başta olmak üzere, pişirme tekniklerinin anlam şemasını kurduğu 1965 tarihli makalesinin sonunda, mutfağın toplumun yapısını farkında olmaksızın tercüme ettiği bir dil olduğunu; toplumun çelişkilerini de bu dille, yine bilinçsiz bir biçimde açık ettiğini yazar.¹ Burada okuyacağınız makaleler gıdayı, yemeği, mutfak mimarisini, sofr düzenenini, âdâbını, modasını siyasi ve toplumsal tarihle beraber düşünmeye çalışıyorlar. Dolayısıyla bu kitap da, tercümeyle oluşan, dolaylı ve dolaysız anlamlarla yüklü mutfak dilini anlama çabasının mütevazı bir parçası sayılabilir. Tabii, aşağı yukarı son iki yüz elli yıla yayılan bir dönemle ilgilenen ve mutfağa doğrudan müdahale amacı taşıyan resmi uygulamalara dair belge ve verilerle de beslenen buradaki yazıların işinin, mutfak diline bilinçsizce aktarılmış, kadim ve karmaşık kültürel şifrelemeleri/tercümeleri çözmekten daha kolay olduğunu teslim etmem gerekir.

Bu kitaptaki her bir yazı spesifik bir meseleye odaklanıyor. Öte yandan, bu yazılar Osmanlı-Türkiye coğrafyası-

1 Claude Lévi-Strauss, "Le triangle culinaire", *L'Arc*, n. 26, 1965, s. 29.

nın yanı sıra, Kuzey Amerika ve Avrupa ağırlıklı olmak üzere, Uzakdoğu'dan Latin Amerika'ya kadar uzanan örneklerle temas ediyorlar. Bazıları zamani ve mekânı özellikle geniş bir biçimde kullanan yazılar. Hipotezi ispat için genişletilmiş bir örnek avı arazisine sahip olmak değil tabii burada amaç; benzerlik ve farklılıklar üzerinden düşünmeye çalışmak ve sorgulamanın sınırlarını genişletmek daha çok. Tarihten mutfağa, mutfaktan tarihe pencereler açmaya ve açtığı pencerelerden sarkıp, kudreti yettiğince panoramik bir görüntü elde etmeye çalışan makaleler bunlar. Savaş, diplomasi, propaganda, toplumsal cinsiyet, milliyetçilik, tüketim toplumu, turizm, nüfus, din gibi birçok altbaşlığa temas ediyorlar. Yemek ve mutfak kültüründen hareketle bu temaları ele almaya; bunlarla mutfak arasındaki ilişkinin, etkileşimin izini sürmeye çalışıyorlar. Bu izleri sürerken de yolları sıklıkla modern ulus devletinin tarihiyle kesişiyor...

Modern ulus devletinin tarihi ve mutfak kültürünün evrimi arasındaki rabita bu kitaptaki yazıların çoğunu kesen bir ekşen olarak işaret edilebilir. XVIII. yüzyıl sonundan itibaren giderek daha çok merkezileşen, bürokratikleşen ve tabii millileşen devlet, mutfağa karşı derin bir "muhabbet" besler; kapsamı ve detaycılığı zaman içinde artan ve "gerektiğinde" cebirle güçlendirilen gıda ve beslenme politikalarıyla mutfak üzerinde mutlak bir hâkimiyet tesis etmeye çalışır. Bu kitaptaki birçok makale, modern devletinin yemek kültürüne müdahil olma biçimlerinin ve onun hane sofralarına kadar sirayet etmiş etkilerinin tarihinden fragmanlar içeriyor. Bu bağlamda, kaloriyle beraber mutfağın dilinin sayılara, istatistiğe, yani devletin diline tercüme edilmesini, ulusal mutfakların inşa süreçlerini, Nazi Almanyası'nın gıda ve açlık politikalarını ya da topyekûn savaşların, Soğuk Savaş'ın ve diplomasi stratejilerinin mutfaklarımızın içeriğine ve şekline tesirini kitabı okurken karşınıza çıkacak konular arasında zikredebilirim.

Modern devletin varlığını berdevam kılmak, gücünü tahkim etmek için gündelik hayatın her alanını düzenlemeye yönelik yakıcı bir ihtiyaç duyduğu malumumuz. Mutfakın semiyotik dünyası, dilindeki şifreler, modern devletin gündelik hayatı kuşatan müdahalelerinin mantığını anlamaya, betimlemeye imkân veren son derece bereketli örneklerle sahip. Ancak bu kitaptaki yazılar için mutfak kültürünün siyasi tarihten bahis açmak üzere bir malzeme çuvalı işlevi gördüğü, basit bir vesile olduğu sanılmasın. Yiyeceklerde tabii bir biçimde mündemiç olduğu sanılagelen politik ve toplumsal anlamların tarihselliği; neyi, ne zamandır, niye yediğimize, yemediğimize, tabulaştırdığımızı, suç veya günah saydığımızı; yemekleri nasıl hazırladığımızı, nerede, nasıl yediğimize dair sorular buradaki yazıların belkemiğini teşkil ediyor. Dolayısıyla bu kitapta okuyacağınız makalelerin mutfakla siyasi ve toplumsal tarihi, sürekli olarak bir diğeri anlamak için işlevlendirmeye çalıştıklarını söyleyebilirim.

Bu kitabı meydana getiren yazıların ilk halleri 2011-2015 yılları arasında *Metro-Gastro* dergisinin “Disiplinlerarası” başlıklı dosyasında yayımlandı.² Akademik olmayan bir derginin okurlarına hitaben yazılmış, akademik makaleler olarak sınıflandırılabilirler. Bir yandan genel okuyucuyu gözetmeye, olabildiğince kavramlara, terminolojiye boğulmadan ilerlemeye; diğer yandan ise hem dilde, hem de (dipnotlar ve referanslarla) biçimde akademik yazı terbiyesinin gereklerine dikkat etmeye çalışarak yazılmış metinler bunlar. Kitabı hazırlarken yaptığım revizyonlar sırasında da makalelerin bu özelliklerini korumaya, güçlendirmeye gayret ettim. Ma-

---

2 Bu kitaptaki makalelerin ilk versiyonları *Metro-Gastro*'nun, sırasıyla 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73-74, 76, 77 ve 78 numaralı sayılarında yayımlanmıştır. Bu kitap için tek bir yazı haline getirmiş olduğum “Mutfak Cephesi: İki Dünya Savaşında Propaganda ve Yemek Kültürü” başlıklı makalenin ilk hali, derginin 73. ve 74. sayılarında iki bölüm olarak yayımlanmıştır.

kalelerin tamamını elden geçirirken, geri dönüp baktığımda kabahati dergi ritminin getirdiği yetiştirme telaşına yüklemek istediğim, ama aslında fena halde gözden kaçırmış olduğum hataları, ifade bozukluklarını düzeltmeye çalıştım. Bu elden ve gözden geçirme sırasında, beş yıl gibi uzun bir süreye yayılan yazılar arasında üslup ve içerik açısından bir birlik sağlamaya da gayret gösterdim. Ayrıca, aradan geçen dönemdeki ilgili okumalarımın almış olduğum notların, bulduğum yeni malzemelerin bir kısmını da bu vesileyle yazıları zenginleştirmek için ekleme fırsatı buldum. En eski yazılar tüm bu revizyonlar sırasında haliyle daha çok değişikliğe uğradılar; bazılarını neredeyse yeni baştan yazdım. Bu kitapta yayınlanan yazıların hatadan tamamen ari ve mütekâmil hale gelmiş olduklarını iddia etmek değil amacım elbette. Aksine, bu makaleler, ağırlıklı olarak okuma notları ve arşiv eşelenmelerine dayanan, geliştirilebilecek birçok noktası bulunan, bir tür “başlangıç” yazıları olma özelliğini taşıyorlar hâlâ. Bazı yazılar şimdiye kadar pek çalışılmamış ve kanımca daha kapsamlı araştırmalara konu olabilecek, verimli mevzulara bir “başlangıç” yapıyorlar. Erken cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde domuzun helalleştirilmesine dair tartışmaları ve bu dönemdeki domuz yetiştiriciliğini ele alan makale bunlardan bir tanesi, hatta birincisidir benim için...³ Buradaki yazılar işledikleri vaka ve konuları, bereketlerini heder etmeden, tarihsel bağlamı içinde, bazı temel soru ve analiz akslarıyla beraber ortaya koyabilmişler ise vazifelerini yerine getirmiş sayılırlar sanıyorum.

---

3 *Metro-Gastro*'daki makale yayımlandıktan sonra da bu konu üzerinde çalışmaya devam etme fırsatı buldum. Domuz meselesine dair olan makalenin bu kitapta yer alan versiyonunu, konuyla ilgili daha sonra yapmış olduğum araştırmalardan ve yazmış olduğum bir makaleden yararlanarak yaptığım eklemelerle zenginleştirdim. Bkz. Burak Onaran, “Le débat sur le porc halâl en Turquie au début de la période républicaine (1923-1950)”, F. Bergeaud-Blackler, *Les sens du Halal*, Paris, CNRS Éditions, 2015, s. 31-47.